Žemė Juodoji: archeologinė ir istorinė perspektyva

Diskusija

2013 m. kovo 17 d. Užutrakyje diskusiją vedė dr. Saulė MATULEVIČIENĖ.

Jos dalyvių klausimai, pastabos ir svarstymai žurnalo skaitytojų dėmesiui pateikiami redaguoti, nežymiai sutrumpinti ten, kur nutolo nuo dr. V. Vaitkevičiaus pranešimo ir IV Prigimtinės kultūros seminaro tematikos.

Saulė MATULEVIČIENĖ. Vykintas atsakė į daugelį seminare keltų klausimų. Jis atskleidė, kaip ištuštėjusioje, nebegyvenamoje vietoje gali rastis tarsi nauja šventvietė: tai ir medis vidury laukų, kryžius prie medžio, tiesiog guotas ar akmenų krūsnis. Paaiškino ir juodos, todėl brangios žemės semantiką – tai aukščiausią žemės kokybę ženklinantis apibūdinimas, ją formuoja visų ten gyvenusiųjų ugnis, įvairiu būdu išgauta. Kokių dar kyla klausimų? Man įdomu, ar tikrai žmonės visur žino tas *apidėmių* vietas?

Vykintas VAITKEVIČIUS. Užeivių santykis su *apidėmėmis* – sodybvietėmis visiškai kitoks ir dažniausiai nejautrus.

Kęstutis NAVICKAS. Kolonistinis.

V. V. Teisingai. Kęstutis yra apmąstęs, kas atsitinka, kai nelieka ryšio su vieta. Bendrinės kalbos žodis ir vietovardis *apidėmė* šiandien nėra itin paplitęs. Bet, kadangi mes žinome, kas už jo slypi, tai ir matydami paminklėlius, kryžius sodybų ir buvusių kaimų vietose, suprantame, jog *apidėmės* lig šiol puoselėjamos, tai visoje Lietuvoje žinomas reiškinys.

S. M. Išties sodybvietę dažniausiai atpažįstame iš ten likusių medžių. Esi minėjęs, jog būtent pagal tam tikrus medžius, atrodo, liepas, archeologai gali nustatyti, kur buvę senovės gyvenvietės.

V. V. Taip, tiesa. Daugelis esame užtikę kur pamiškėje sulaukėjusį serbentą. Ten, kur jo neturėtų būti. Tad yra ženklų, kurie ir visai neįgudusiam žmogui rodo, jog gyventa, būta sodybos. Ne visada regime šimtamečius ąžuolus, bet pėdsakai išlieka ilgai.

2009 m. biologas dr. Darius Stončius atrado 17 senovės gyvenviečių Rytų ir Pietryčių Lietuvos ežerų salose, analizuodamas jų augmeniją ir vėliau tikrindamas tų salų žemės paviršių. Plačialapiai medžiai: mažalapės liepos, kalninės guobos, paprastieji uosiai, klevai ir ąžuolai – visi yra svarbūs archeologinių vertybių indikatoriai. Ir atvirkščiai, jeigu salose auga pušys, beržai, drebulės, alksniai, sunku tikėtis, jog paieškos bus sėkmingos.

Rasa BERTAŠIŪTĖ. Kai Nepriklausomybės metais daugybė kaimų buvo iškelta į vienkiemius ir senosiose kaimavietėse praktiškai nebeliko sodybų, man atrodo, jau nebebuvo tradicijos kaip nors tas kaimavietes fiksuoti. Dažnai jos išliko tik atmintyje: „Va čia kaimas buvęs“. Ar nebuvo poreikio įamžinti tas senąsias gyvenamąsias vietas?

V. V. Reikėtų tyrinėti, šis klausimas labai svarbus. Iš kaimų žmonės išsikėlė ardydami savo namus. Tai ne tas pats, kaip J. Lasickio žinutė, kuri sako, jog sodyboje gimus aklam kumeliukui, gyventojai tai laiko pranašišku, blogu ženklu ir keliasi gyventi kitur. Vis dėlto daugeliu atvejų tiek Valakų reforma, tiek XX a. pirmosios pusės reforma reiškė persikėlimą, namo išardymą, mantos pasiėmimą – visa, kas iškeliama, matyt, išskyrus šulinį ir nejudamus daiktus. Anksčiau keltas klausimas – su kuo žmogaus ryšys glaudesnis – su namais, pastatu ar su vieta, žemės plotu, lieka neatsakytas. Nuostabus Marcelijaus Martinaičio pavyzdys, kai jis parsiveža savo gimtuosius namus Vilniun ir tęsia gyvenimą juose. Manau, atsakius į klausimą – vieta ar namai, daug kas paaiškėtų. Išsikėlimas nebuvo visiškas vietos apleidimas, užmiršimas. Likdavo medžiai, kurie buvo jų tėvų, senelių pasodinti, ir likdavo, kaip minėjau, keliai, takeliai. Tai irgi labai svarbu. Cituotas pavyzdys nepaprastai išraiškingas: kaip žmonės stengiasi išsaugoti buvusią gatvę, paverčia ją keliu ir toliau naudoja. Reikia tyrinėti, deja, labai trūksta duomenų.

Arūnas BALTĖNAS. Supratau, kad kryžius, aptvertas tvorele, tarsi simbolizuotų žemės, sodybos vietą, bet

Rimdžiūnų kaimo gatvė (Gervėčių Lietuva). *A. Baltėno nuotrauka. 2010 m.*

man atrodytų, kad kryžiaus funkcija yra daugiau apsauginė. Juk koplytėlės stovėdavo prie sodybos ar net būdavo pastatytos sodybos vietoje.

V. V. Tikriausiai ir viena, ir kita. Vėl tiktų Marcelijus Martinaitis. Anot jo, koplytėlės tarsi nameliai, nedidelės mažos sodybėlės, kuriose įsikūrę šventieji.

A. B. Ir dar dėl atmintinų ženklų statymo – yra puikių pavyzdžių, štai pernai viena šeima iš Mažeikių rajono pastatė savo senolių gyventoje vietoje didžiulį metalinį penkių metrų aukščio kryžių. Ir ant kryžiaus užrašė: „Tokios ir tokios giminės, tokių šeimų atminimui“.

K. N. O kas lėmė, kad sodybų vietose taip ilgai išlieka kultūrinis sluoksnis? Jeigu ten visą laiką būtų buvę intensyviai dirbama, tokio kultūrinio sluoksnio nebebūtų. Augalai tą organiką sunaikintų. Matyt, jis vis dėlto nebuvo ardomas, ariamas, arba buvo saugoma.

V. V. Geras klausimas, ir iš karto ateina mintis, kad iki XX a. žemės reformos, iki perdalijimo, perskirstymo, išėjimo į viensėdžius, juoda ir radinių kupina žemė daugelyje vietų nebuvo liečiama. Tai padarė žmonės, kurie gavo sklypelius, gavo vietas kurti viensėdžius. Kas atsitiko? Trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ypač ketvirtame dešimtmetyje buvo pradėta arti daugybė, tūkstančiai vietų, kurios niekada iki tol nebuvo ariamos. Ir Jūs neįsivaizduojate, kokio būta rezultato. Į muziejus ėmė plaukti tūkstančiai akmeninių kirvelių su skylėmis kotui. Tai reiškia, daugelis vietų buvo pirmą kartą pajudintos, ir, kadangi tai darė žmogus, einantis paskui arklą, jis puikiai matė, kas virsta iš žemės. Akmeninis kirvelis buvo lengvai pastebimas, matomas, patraukiantis dėmesį, kaip ir kiti metaliniai radiniai. Tai atsakymas į klausimą. Iš tiesų labai ilgą laiką tos vietos – senovės gyvenvietės, sodybvietės – išvengė arimo, suardymo.

S. M. Ar galima teigti, kad ištisos senosios gyvenvietės buvo tarsi milžiniškos *apidėmės*?

V. V. Matyt, iki Valakų reformos vyravo viensėdžiai. Mažas gyventojų tankumas lėmė apgyvendinimą tarsi salomis. Arba kaimai buvo kupetiniai, padriko plano, o atstumai tarp sodybų nemaži. Valakų reforma – tarsi pirmoji kolektyvizacija, jau pranašaujanti, kas nutiks dar po 500 metų.

R. B. Norėčiau kiek paprieštarauti. Teigiama, kad dalyje vidurio Lietuvos vietovių, tarkim, Upytės žemėje, kur buvo labai tankiai gyvenama, Valakų reforma kaimų nepalietė, jie liko tose pačiose vietose. Tie kaimai buvo labai dideli – iki 50 sodybų. Kaimo žemės ribojosi su dvarininkų žeme, privati žemė su valstybine, ir nebuvo kaip jos perskirstyti... Matyt, buvo vietų, kur gyventa pavienėse sodybose, padrikai, o kitur jau būta ir kaimų.

V. V. Taip.

Aistė ANDRIUŠYTĖ. Vadinasi, rėžininkai apeidavo tas *apidėmes*?

V. V. Tas, kurios patekdavo į jų kaimo plotą, matyt, apeidavo. Arba paversdavo ganyklomis. Be to, Valakų reforma buvo sumanyta daugiau popieriuje. Jūs pamėginkite nuvažiavę į Žemaitiją išmatuoti tuos taisyklingus stačiakampius! Kalnas, pakalnė – ir sistema sugriūva, ją labai sunku išlaikyti. Susidaro daugybė užribių, ir tai, kas buvo gražiai, taisyklingai suprojektuota, iš karto turėjo būti koreguojama. Nežinau, reikėtų daugiau pavyzdžių. Bendrinėje kalboje *apidėmėmis* pavadinami ir kapai, kaimo kapinės. Galbūt kai kur jos buvo paverstos kapeliais. Čia net sunku visas galimybes išvardyti.

Julija LADYGIENĖ. Jūs kalbate apie sąmoningą išsaugojimą ir nesąmoningą sugriovimą užeivių (kolonistų) atveju. O šiais laikais ar nėra atvirkščiai? Turbūt daug kas jau nebegali paaiškinti, kodėl vidury lauko auga medis. Ekonominis principas reikalautų, kad jis būtų nukirstas, bet jis vis dar ten.

Ramūnas KARBAUSKIS. *Apidėmė* instinktyviai saugoma... Žinoma, yra išimčių, bet mes tikrai nė vieno medžio nepjaudavome, jei jis lauke stovi. Nors jie atima didelius plotus, iš ekonominės pusės žiūrint – didžiuliai nuostoliai, bet medis yra šventas. Aš kalbu apie pojūtį ir kažkokias sodybų žymes. Yra ir išimčių, pasitaiko, bet tai nėra tikri žemdirbiai, tai nėra žmonės, kurie galvoja apie mūsų kultūrą, praeitį. Kas atsitiko? Šiek tiek žinant istoriją, galima paaiškinti. Žemdirbiai, agronomai, sovietmečio specialistai buvo kilnojami – praktiškai jie nebuvo siunčiami į gimtąją vietą, bet suvokimas, kad šita vieta kažkam yra gimtoji, išlieka svarbus ir kitam žmogui. Todėl užeivis, jeigu jis žemdirbys, jei jį maitina žemė, su ja negražiai nesielgia. Jeigu žmogus galvoja apie žemę tik kaip apie turtą – kitas dalykas. Visko būna, bet net jei specialistas sakytų: „Pjauk šitą medį“, – joks mechanizatorius nepjaus.

K. N. O Jonas Ramonas [politikas, verslininkas, kuris suarė senuosius kaimo kapelius savo žemėje. – *Red.*] nebuvo ūkininkas?

R. K. Tai išimtis. Jis aiškina, kad nebuvo įmanoma jų pastebėti, bet jeigu pastebėjo ir išarė – tai negraži išimtis.

Diskusiją spaudai parengė Inga Butrimaitė

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS